
УДК 81'373.2

Світлана Антонюк (м. Київ)

НАРОДНІ НАЗВИ ШЛЯХІВ СПОЛУЧЕННЯ РОВЕНЩИНИ

Стаття присвячена аналізу народних назв на позначення шляхів сполучення Ровенщини, описаних за розміром, видом покриття, формою, якістю, функціональним призначенням, розміщенням стосовно інших географічних об'єктів..

Ключові слова: народний географічний термін, лексема, номен, сема, семантичний ряд.

Структура шляхів сполучення Ровенщини склалася на основі рельєфно-ландшафтної характеристики території (північ Волинського підвищення, південь Поліської низовини). Народні терміни, що позначають географічні реалії, пов'язані з переміщенням на суші, через гідрооб'єкти пішим чи спеціалізованим способом, утворюють понятійне мікрополе зазначеної лексико-семантичної групи.

Аналіз основних семантичних констатацій і розгалужень цієї системи термінів проведено на основі характерних ознак об'єктів сполучення:

1) розмір; 2) вид покриття; 3) форма; 4) якість; 5) функціональне призначення; 6) край шляху сполучення; 7) розміщення стосовно інших географічних об'єктів.

Одним з основних термінів окресленого лексико-семантичного мікрополя виступає загальнономовний полісемний номен **дорóга**. Дефініція *дорóги* як 'спеціально визначеної земельної полоси для організації руху' властива всій території дослідження (пор. укр. літ. *дорóга* 'смуга землі, по якій їздять і ходять', 'місце для проходу, проїзду' [25 II: 378-379], укр. діал. *дорóга* 'смуга землі, призначена для переміщення людей і транспорту' [7: 72], блр. діал. *дарóга* 'полоса землі, призначена для їзди і ходьби', 'вулиця', 'слід на ріллі або сіножаті', 'слід на лузі від купи сіна, яку стягують до стогу', 'слід звірини або пушнини на снігу', 'стежка, протоптана на траві в лузі' [31: 57]).

© С.В. АНТОНЮК, 2009

Сему 'дорога взагалі' репрезентують терміни *магістраль* (< лат. *magistrālis* 'пануючий' [12 III: 353]) 'головна дорога' (с. Малушка Березнівський р-н, с. Бабин Гощанський р-н, м. Костопіль Костопільський р-н, с. Бугаївка Радивилівський р-н, м. Рівне; МЕ), пор. укр. літ. *магістраль* 'основна лінія у шляхах' [24: 386], рос. *магістраль* 'основна, головна лінія в системі якої-небудь сітки (залізничної, електричної, телеграфної та ін.), а також широка й пряма міська вулиця' [19: 296]; *путь* (< псл. **potь* 'дорога', 'міст', 'стежка' [12 IV: 642]) 'дорога, шлях' (м. Сарни Сарненський р-н; МЕ), пор. укр. літ. *путь* 'смуга землі, призначена для ходіння, їзди; шлях, дорога', 'місце, яким можна пройти, проїхати, по якому хто-небудь іде, їде, щось пересувається; дорога, шлях' [25 VIII: 405]; *тракт* (<нім. *Trakt* 'тракт' < лат. *tractus* 'тяга, протяжність; смуга, слід' [12 V: 616]) 'дорога, шлях' (м. Острог; МЕ), пор. укр. літ. *тракт* 'шлях' [25 X: 225], блр. діал. *тракт* 'велика наїжджена дорога, шлях' [31: 190]; *трáса* (< нім. *Trasse* < фр. *tracé* 'траса' [12 V: 623]) 'дорога' (с. Верба Дубенський р-н, с. Опарипси Радивилівський р-н, м. Рівне; МЕ), пор. укр. літ. *трáса* 'лінія, що вказує напрям проходження чогось', 'широкий асфальтовий шлях, що з'єднує великі міста, важливі об'єкти тощо' [25 X: 237]; *шлях* (<нім. *Schlag* 'удар' [26 IV: 457]) 'дорога, шлях'; 'частина землі, призначена для проїзду по ній' (сс. Бугрин, Жаврів Гощанський р-н; м. Острог; с. Великий Олексин Ровенський р-н; Анк.), пор. укр. діал. словосполучення *битий шлях* [10: 19], блр. *шлях*, пол. *zlach* 'старий тракт', 'грунтова дорога' [26 IV: 457].

У с. Новосілки Володимирецького р-ну зафіксовано термін *гостінець* 'шлях' [28: 220]. Крім досліджуваного ареалу, він має широке побутування на території слов'ян (пор. укр. літ. *гостінець* 'велика дорога, стовпова дорога' [6 I: 318], рос. діал. *гостінець* 'большая дорога' [14: 124], блр. *гасцінец* 'стара, широка, людна дорога, обсажена деревами, центральна, брукована' [31: 194], паралелі з інших мов див.: [13: 65]) і сягає псл. **gostinьсь* [13: 65].

Дорогу за розміром визначає демінутив *доріжка* 'неширока дорога' (с. Бокшин Корецький р-н; Анк.) та його фонетичний варіант *дорóжка*, що вживається в м. Острог і в с. Пляшева Радивилівський р-н (МЕ) (пор. укр. діал. *дорóжка* 'вужька грунтова дорога' [10: 34], *доріжка*, *дорóжка* 'невелика дорога', 'стежка' [7: 72], блр. діал. *дорóжка* 'польова і навманя наїжджена дорога' [31: 57].

Для позначення 'вужької доріжки', 'смуги землі, призначеної для ходіння' використовується номенклатурне *стежка* (< псл. **stьžьka* 'розвідка, спостереження, стежка' [12 V: 405 – 406]; с. Симонів Гощанський р-н (Анк.), сс. Боремель, Охматків Демидівський р-н, сс. Березівка, Стовпин, Ганнівка Корецький р-н, с. Красне Млинівський р-н, сс. Білашів, Точевики Острозький р-н, с. Березини Радивилівський р-н, смт Квасилів Ровенський р-н (МЕ) та інше суфіксальне утворення — *стежина* (м. Рівне; Анк.). Для поліської частини краю характерні фонетичні варіанти *стежка* 'стежина в лісі' (с. Дубно Рокитнів-

ський р-н; МЕ), *с'т'ешка* 'доріжка, протоптана пішоходами' (сс. Борове, Кам'яне Рокитнівський р-н [3: 71]), *стажка* 'доріжка, протоптана пішоходами' (сс. Озерці, Полиці, Сопачів, Степангород, Суховоля Володимирецький р-н, с. Річиця Гощанський р-н, сс. Білобережне, Привільне Дубенський р-н, с. Переброди Дубровицький р-н, сс. Борове, Дубчиці, Кутин, Няньковичі, Острівськ, Привітівка Зарічненський р-н, с. Стара Мощаниця Здолбунівський р-н, с. Рокитне Костопільський р-н, сс. Сухівці, Ясининичі Ровенський р-н с. Купель Рокитнівський р-н, сс. Глушиця, Карасин, Немовичі, Тинне Сарненський р-н [3: 71]), *стеі́(')*ка 'доріжка, протоптана пішоходами' (сс. Лінчин, Поліське Березнівський р-н, с. Сопачів Володимирецький р-н, с. Будараж Дубенський р-н, с. Лісове Дубровецький р-н, с. Користь Корецький р-н, с. Бокійма Млинівський р-н. сс. Милятин, Садки Острозький р-н, сс. Оржів, Тайкури Ровенський р-н [3: 71]), пор. укр. літ. *стежка* 'доріжка, протоптана звірами або людьми чи спеціально зроблена людьми', 'доріжка' [12 V: 406]. Вищезазначені семи 'вузька доріжка', 'смуга землі, призначена для ходіння' презентують також новоутворення *trotuár* (фр. < *trotter* 'йти, марширувати; *trottoir* < бігти риссю' [12 IV: 652] — весь ареал (МЕ) і місцеве *trot'ár* (с. Мізоч Здолбунівський р-н; МЕ). Порівняно з українцями, які на позначення 'вузької стежки, доріжки' вживають, як питому, так і запозичену лексику, чехи надають перевагу питомим назвам, пор. чes. *chodník* 'доріжка, стежинка, тротуар' [17: 9].

У містах області 'доріжка, обсаджена деревами та кущами' повсюдно називається *алéя* (< фр. *allee* 'прохід' [12 I: 61]. Із міст цей термін потрапив у сільські населені пункти. Спорадично в селах Дубенського, Млинівського, Острозького, Радивилівського р-нів використовується зменшене *алéйка* 'доріжка в лісі', 'стежина в саду', 'стежина, обсаджена живоплотом (Анк., МЕ).

Сему 'стежина в лісі' виражають на досліджуваній території місцеві лексеми *лазі́вка* (с. Мости Здолбунівський р-н; МЕ), яка за походженням найімовірніше суфіксальний субстантив від *лазовий* < **lazovъjъ* та *тягá* (походить від дієслова *тягти*, що зіставляється з іє. **dherägh* 'тягти', пор. норв. *drogl* 'стежка, слід тварини' [12 II: 112]) 'стежка, якою звірі ходять до водопою' (с. Миляч Дубровицький р-н [2 I: 215]). Сюди ж зараховуємо префіксальні утворення: *прола́з* (с. Зелений Дуб Здолбунівський р-н; МЕ), *прото́птанка* (сс. Будараж, Зелений Дуб Здолбунівський р-н; МЕ), *прохі́д* (сmt Клевань Ровенський р-н; Анк.). Усі вони пов'язані з проходженням, подоланням перешкод місцевості. Продовжують цю ж сему терміни з префіксом позитивно завершеної дії: *переско́к* 'стежка, якою дикі звірі ходять до водопою' (с. Людинь Дубровицький р-н [2 II: 239]) й аналогічне за змістом *пересмі́к* (с. Собіщиці Володимирецький р-н, с. Вичівка Зарічненський р-н [2 II: 240]). Властивий говорам української мови термін: *тропа́* (< псл. **tropa* [12 IV: 649]) на Ровенщині трапляється рідко. Поодинокі відзначаються *тропинка* (с. Серники Зарічненський

р-н; МЕ) та фонетичний варіант — *тропінка* (с. Сварицевичі Дубровицький р-н, с. Серники Зарічненський р-н; МЕ).

Народні географічні терміни на позначення шляхів сполучення за матеріалом їх покриття класифіковано в п'ять семантичних рядів. Семи 'дорога, вимощена каменем', 'дорога, вимощена підігнаним каменем' представляють номен **брук** (сс. Добривода, Коритне, Теслугів Радивилівський р-н; МЕ), субстантив *бруківка* (весь ареал; МЕ) та його фонетичний варіант *бруківка* (с. Бугрин Гоцанський р-н, м. Дубровиця, с. Бродниця Зарічненський р-н; Анк.; МЕ). Термін запозичено в українську мову через польську з середньоніжньонімецької [12 I: 266] (пор. укр. літ. *брук* 'дорога або вулиця (мостова), вимощена камінням' [25 I: 241], блр. діал. *брук* 'дорога, викладена каменем' [31: 26], пол. *bruk* 'міст', нім. *Brugge* 'міст' [12 I: 266]). Репрезентантами вищезазначених сем виступають також: форма мн. *пліти* від *плита* (< псл. **plita* 'плита [12 IV: 446]) с. Пляшева Радивилівський р-н; МЕ), суфіксальне похідне на *-ька* — *плітка* (сmt Рокитне Рокитнівський р-н; МЕ), *шосе́* (< фр. *chaussée* 'дорога з твердим покриттям — бетонним, асфальтовим тощо' [22: 751] — весь ареал (МЕ), *шосейна* (с. Бадівка Острозький р-н [20 IV: 139]), а також *сош* (с. Коритне Радивилівський р-н; МЕ) і *соша* (с. Берестовець Костопільський р-н, м. Радивилів Радивилівський р-н, сmt Клевань Ровенський р-н, м. Сарни Сарненський р-н; Анк.). Сюди варто віднести й номен *асфальт* (весь ареал; МЕ) 'заасфальтована дорога' — старослов'янський етимологічний інваріант грецького позначення 'гірська смола' [25 I: 94 — 95] та фонетичний варіант *асвальт* (с. Шепетин Дубенський р-н; м. Острог; с. Кутянка Острозький р-н; МЕ). Ареал використання перелічених апелятивів широкий через значну масу видобування твердого каменю в області й відповідну протяжність вимощених ним доріг.

Семантичний ряд 'дорога, вимощена каменем' продовжують загальнономовні терміни: *камінці́* (сс. Острів, Сестрятин Радивилівський р-н; МЕ), *клинєць* (м. Дубно; МЕ) та рос. запозичення *отсє́в* (м. Острог, сmt Рокитне Рокитнівський р-н; МЕ), проте відсутній цілий ряд лексем, засвідчених в інших регіонах України, наприклад, *грейдар*, *грейдер*, *грейдарка* 'намощена дорога'; *больша́к*, *бурківка*, *бурковка* 'настелена дорога'; *на́сип*, *настє́лена*, *настє́лянка*; *твердя́к* 'тверда дорога' [8: 35].

Завершують структурний розподіл народні назви, які представляють 'грунтову дорогу' з кореневою основою *грунт* — (< нім. *Grund* 'основа, ґрунт' [24: 185]). Вона відбилася в прикметникові *грунто́ва* (весь ареал; МЕ), субстантиві *грунті́вка* (с. Вілія Острозький р-н, м. Радивилів Радивилівський р-н; МЕ) та його фонетичному варіанті *грунто́вка* (весь ареал; МЕ), пор. семантично близьке укр. літ. словосполучення *грунто́ва доро́га* вжите у значенні 'немощена дорога' [25 II: 181], а також укр. діал. (регіон.) *грунто́ва* 'грунтова дорога' [7: 65]. Відзначимо також, що термін *грунто́вка* в окремих регіонах України,

зокрема, на Кіровоградщині, багатший на значення 'грунтова дорога', 'дорога на болоті' [Там само].

Групу місцевих географічних назв, які характеризують форму шляхів сполучення Ровенщини диференційовано таким чином:

- лексеми, що виражають на території області 'роздоріжжя, з'єднання доріг, переїзд через дорогу': *вилка, розвилка, роздоріжжя, роз'їзд, розп'уття, приєднання доріг, перехрестя, перекресток, перехросток, перехросток, перетин доріг, переїзд*, а також *с'утісок* 'приєднання доріг' (с. Гориньград Ровенський р-н [20 II: 47]) < **sotesokъ* 'тиск, тісна' та словосполучення *крижаві дороги* 'перехрестя доріг' (с. Серники Зарічненський р-н; МЕ), пор. укр. діал. *крижова дорога, перехресна дорога, росхідна дорога*, вжиті у цьому ж значенні [4: 13].

- полісемантичні терміни, що описують «звивини» дороги: *викрутас, викрутаси, віражі, загуменки, згин, коліно, крюк, лабірінт, обгин, петля, поворот, п'ятачок*. Сюди ж долучаємо терміни на позначення 'заплутаної лісової дороги' — *мандри, манівці*;

- позначення, які часто відносяться до іншого понятійного поля і одночасно виражають групу назв 'шляхи сполучення за формою рельєфу: *вівіз* 'ділянка дороги, що має схил, узвіз' (смт Демидівка Демидівський р-н, с. Серники Зарічненський р-н [21: 62]; с. Смордва Млинівський р-н [18: 220]; села Демидівського, Дубенського, Млинівського, Рівненського, Радивилівського р-нів; МЕ), *підйом* 'підвищення дороги', 'дорога, що йде вгору' (с. Панталія Дубенський р-н, м. Здолбунів Здолбунівський р-н, сс. Верхів, Грем'яче Острозький р-н, м. Рівне; МЕ). Фонетичне оформлення й семантика місцевої лексеми *підйом* відповідає укр. літ. *підйом* 'ділянка дороги, що веде в гори' та рос. *подъём* 'місце на шляху, де дорога піднімається вгору'. До цієї ж групи назв долучаємо: *плавна* 'дорога без різких перепадів висот і поворотів' (м. Сарни Сарненський р-н; МЕ), *покат* (м. Острог; МЕ), *накат* (м. Дубно; МЕ), *скат* (м. Здолбунів Здолбунівський р-н; МЕ), *наклон* 'пологий схил дороги', 'дорога, що йде вниз' (с. Кам'яна Гора Костопільський р-н, с. Будераж Здолбунівський р-н, с. Грем'яче Острозький р-н; Анк.; МЕ), мотивовані дієсловами *котіти, клонити* (пор. укр. діал. *покіт* 'схил'; *покат, покот* 'схил гори'; блр. *пакот* 'вимощена дорога на болоті', 'схил горба'; рос. діал. *пóкоть* 'схил гори' [29: 122]). Сюди ж зараховуємо термін-метафору *стрелка* 'рівна, рівнинна дорога' (с. Немовичі Сарненський р-н; МЕ).

Для переважної більшості лексем, які описують якість шляхів сполучення, визначальною можна вважати семему **яма**: *ямка* (весь ареал; МЕ), *віямка* (с. Постійне Костопільський р-н, мм. Острог, Рівне; м. Дубно, с. Тараканів Дубенський р-н, сс. Грем'яче, Михайлівка Острозький р-н, сс. Казмірі, Підзамче, Рідків, Теслугів Радивилівський р-н; Анк.; МЕ), мн. *віямки* (весь ареал; Анк.; МЕ) 'яма на дорозі', *вибой* (с. Симонів Гошанський р-н, с. Удрицьк Дубровецький р-н, с. Морочне Зарічненський р-н, с. Бокшин Корецький р-н, с. Українка Острозький р-н; Анк.), *вибоїна* (с. Вовкушів Гошанський

р-н, с. Берестовець Костопільський р-н, смт Демидівка Демидівський р-н, с. Судобичі Дубенський р-н; Анк.; МЕ), *вибоїни* (весь ареал; Анк.; МЕ), *вибої* (с. Мульчиці Володимирецький р-н [21: 62]) ‘яма на дорозі’, *діра* (м. Костопіль Костопільський р-н; Анк.), *дери* (сс. Ждань, Кухітська Воля Зарічненський р-н) ‘яма на дорозі’, *колія* (< псл. *kolēja ‘наїжджене заглиблення від коліс; слід колеса’ [12 II: 514]; с. Малинськ Березнівський р-н, с. Головин Костопільський р-н, с. Верхів Острозький р-н, смт Клевань Ровенський р-н, с. Озерськ Дубровецький р-н; Анк.; МЕ), *колійка* (м. Березне Березнівський р-н, с. Головин Костопільський р-н; Анк.) ‘канава вздовж дороги’, ‘дорога в лісі’. Лексема *колія*, її деривати семантично дуже близькі до літературних і діалектних відповідників в інших регіонах України, пор. укр. літ. *колія* ‘наїжджене заглиблення від коліс на дорозі’ [24: 342], укр. діал. *колея*, *колія* ‘колія’, ‘яма на дорозі’ [27: 102], *колійка* ‘наїжджене заглиблення від коліс на дорозі’; *колийна*, *колія* ‘заглибина на дорозі, вибита транспортом’ [10: 45]; *колія* ‘канава вздовж дороги’ [7: 95].

В окремих населених пунктах Ровенщини функціонує лексема *баюра* (сс. Вілія, Лючин Острозький р-н; с. Сестрятин Радивилівський р-н; МЕ) як фонетичний варіант терміна *баюра* ‘вибоїна, яма на дорозі, заповнена водою’ (майже весь ареал; Анк.; МЕ), пор. укр. літ. *баюра* ‘велика, глибока калюжа’, ‘яма, вибій’ [25 I: 116], укр. діал. *баюда*, *баюра* ‘яма, наповнена водою’ [27: 27], *баюра*, ‘велика заглибина на дорозі, заповнена водою’, ‘заглибина на дорозі, вимита транспортом’ [10: 8], *баюра* ‘вибоїна, яма на дорозі’, ‘велика калюжа на дорозі, наповнена водою після дощу’ [7: 20]. Подекуди номен *баюра* замінюють синонімом *калюжа* (*калюга*) ‘яма на дорозі, заповнена водою’, пор. ще укр. діал., зафіксоване на Волині, *калюжа* ‘яма на дорозі, вибита транспортом’ [10: 43]. Апельтив *калюжа* ‘яма на дорозі з водою, гряззю, розкислою землею, болотом’ (сс. Вовкошів, Симонів Гощанський р-н, с. Клинци Дубенський р-н, с. Бокійма Млинівський р-н, м. Рівне, смт Квасилів Ровенський р-н; Анк.) — j-суфіксальне похідне від *калюга*, знайшло своє продовження й у народному розумінні терміна *калюжа*, пов’язаного з ‘водою, гряззю, розкислою землею, болотом’.

Місцеві позначення *калаб'аня*, *колоб'аня* (< *kolbanь/-n'a [16: 129], сс. Мильча, Озеряни, Дубенський р-н, сс. Майдан, Мартинівка Дубенський р-н, с. Вілія Острозький р-н, сс. Баранне, Заміщина, Полуничне Радивилівський р-н; Анк.; МЕ) представляють сему ‘яма на дорозі’. Репрезентантами вищезазначеної семи виступають також лексеми *калдо́бина*, *колдо́бина* (< *kǫldoba, *kǫldobina [15: 40]), с. Малинськ Березнівський р-н, с. Вовкошів Гощанський р-н, с. Озеряни Дубенський р-н; Анк. На думку О.Л. Смаль, псл. *kǫlban'a, *kǫlbanь, *kǫltoba, *kadǫlbъ виступають праформами (мотиваторами) широкого кола діалектних семантичних відповідників. Автор виокремлює укр. *ковб'аня* ‘глибока вибоїна, звичайно, на дорозі, переважно з

водою і болотом'; *калаба́ня* 'калюжа посеред дороги'; *колдо́бина* 'заглибина на дорозі, вибита транспортом'; блр. *калдо́біна* 'вибоїна, ямка на дорозі' [23: 156 – 159].

Народні географічні назви на позначення шляхів сполучення за функціональним призначенням деференційовано в чотири умовні групи. Серед лексем-репрезентантів місцевих позначень 'броду', 'переправи', 'стежки в болоті', 'місця, де переходять річку', 'мілководної ділянки, яку можна перейти чи переїхати' на більшій частині досліджуваної території, вживається термін *брід* (< псл. **brodъ* 'брести, бродити' [12 I: 252 – 253]). Тільки в с. Новий Тік Демидівський р-н [9] засвідчено форму з оглушеним кінцевим приголосним *брім*. Трапляються й інші фонетичні варіанти цього терміна: *брод* у с. Поліське Березнівського р-ну, с. Птича Дубенського р-ну, м. Радивилів Радивилівського р-ну (Анк.), у с. Маринин Березнівського р-ну [28: 219], у с. Великий Шпаків Рівненського р-ну [9], у с. Єльне Рокитнівського р-ну (МЕ), *бруд* у с. Сторожів Корецького р-ну та с. Сновидовичі Рокитнівського р-ну [28: 218]. Продовжують їх деминутиви *брідок* – сс. Буца, Ситарі Дубенського р-ну (МЕ), с. Симонів Гоцанського р-ну (Анк.), *брідик* – с. Кураш Дубровецького р-ну (МЕ) і *бродкі* (мн.) – сс. Більськ, Єльне Рокитнівського р-ну (МЕ). Зустрічаються дифтонгічні утворення *брюд* (с. Селець Дубровецький р-н, сс. Мала Совпа, Устя Корецький р-н [28: 218, 219], *брїед* (с. Масевичі Рокитнівський р-н, с. Стрільськ Сарненський р-н [28: 218], *брюд* (с. Іванівка Корецький р-н [Там само]). Ці ж лексеми функціонують у літературній українській мові та її діалектах.

Терміни з кореневими основами *хід-*, *прав-*, утворені конфіксаційним способом з додаванням префікса *пере-* (виконана дія) і відповідних суфіксів, мотивовані дієсловами *переходити*, *переправлятися*: *перехід* (с. Моквин Березнівський р-н; МЕ), *переход* (с. Моквин Березнівський р-н, с. Остки Рокитнівський р-н, с. Рудня-Карпилівська Сарненський; МЕ), *перехідка*, *переходка* (с. Яринівка Сарненський р-н [28: 224]), *переправа* (с. Іванівна, с. Моквин Березнівський р-н, с. Підлужне Костопільський р-н, смт Томашгород Рокитнівський р-н; Анк., МЕ) 'брід, мілина' (пор. укр. діал. *перехода* 'мілка ділянка у водоймі, яку можна перейти' [27: 70]; *перехід*, *переход* 'переправа, брід, мілина' [7: 142]; блр. діал. *перабрід*, *перабріддзе* 'мілкий брід, місце, де переходять і переїжджають річку' [31: 141]. До цієї ж групи термінів віднесено апелятив *мо́ща* (с. Підлужне Костопільський р-н; Анк.), що походить від дієслова *мости́ти*. Прозорі за змістом позначення *кільце́ва доро́га* (мм. Дубно, Рівне; МЕ), *ко́льцо* (мм. Дубно, Рівне; МЕ) – запозичення з рос. мови, об'їзд (весь ареал; МЕ), які виражають 'кільцеву об'їзну дорогу', 'допоміжну дорогу'.

Сему 'міст, з'єднання між берегами річки' представляють апелятиви *міст* (< **mostъ* 'міст, шматки дерева, дрібні гілки, накладені на болото чи грузьку землю для зручності переходу' [12 III: 483]), деминутив *місток* (весь ареал; МЕ), фонетичний варіант *му́ток* (с. Бонда-

рі Дубенський р-н [9]) та *мостки́* (мн.) (с. Кухітська Воля Зарічненський р-н; МЕ).

Семантичний перехід 'штучний насип, що перегороджує річку, ставок' → 'дорога на цьому насипі' передається в народному лексиконі термінами: *грéбля* (< псл. **greblja* < **grebti* 'гребти' [12 I: 589]), який функціонує повсемісно (Анк.; МЕ), а також демінутивом *грéбeлькa* (с. Симонів Гощанський р-н, с. Бокійма Млинівський р-н, сс. Вілія, Межиріч Острозький р-н; Анк.; МЕ). Поодиноким іншомовним терміном *дáмба* (с. Малинськ Березнівський р-н, смт Гоща Гощанський р-н, м. Сарни Сарненський р-н, с. Вілія Острозький р-н; Анк.; МЕ) потрапив в українські говірки найімовірніше через російську мову (< гол. *dam* [22: 189]). Загалом на території області переважають питомі назви шляхів: *перегорóдка* 'гребля' (с. Вілія Острозький р-н; МЕ), *гáтка* (< псл. **gatъka* < **gatiti* 'огороджувати' [12 I: 482]) (с. Малинськ Березнівський р-н, с. Озеряни Дубенський р-н, сс. Берестовець, Постійне Костошільський р-н, м. Кузнецовськ; Анк.), *гaть* 'дорога через болото', 'настил з хмизу для переїзду через болото' (с. Малинськ Березнівський р-н, с. Неньковичі Зарічненський р-н, сс. Біловіж, Блажове, Вежиця Рокитнівський р-н; Анк.; [21: 82]) і *гáта* (смт Степань Сарненський р-н [2 I: 87]). Сюди ж відносимо дериват *гaтóк* (с. Кутин Зарічненський р-н [Там само]). Лексемі *бéрва*, яка вживається на Ровенщині значенні 'кладка' В.П. Шульгач виводить із псл. **byrva* [30: 57]. Її значення ідентичне з укр. літ. *берва* 'перекладина, місток', 'вітка, галузка' [6 I: 50]. На досліджуваній території цей термін зафіксовано у сс. Довговоля, Зелениця, Любахи Володимирецького р-ну, с. Старе Село Рокитнівського р-ну [28: 218], с. Сварицевичі Дубровицького р-ну [1: 35]. О.П. Карпенко зазначає, що східнослов'янське берва етимологічно пов'язане з укр. *бервено* 'колода', *бервення* 'колоди; стовбури та гілляки дерев, нанесені водою', *бервенó* (буков.) 'колода, деревина', *бервеня́ка* (поліс.) 'колода, очищена від кори і гілок деревина' та ін. [15: 18 – 20].

Групу з тринадцяти елементів складають у місцевому мовленні номени, що виражають 'край дороги': *бачовник* 'кусок вимощеної дороги від головної траси' (с. Бронники Ровенський р-н [20 II: 97]), *бичавнік* 'протоптана стежка край дороги' (с. Іваничі Ровенський р-н; Анк.). Від основи **бік-/біч-** та її фонетичних варіантів утворено номени: *обóчина*, *узб́іччя* (весь ареал; МЕ), *узбóчина* (с. Межиріч Острозький р-н; МЕ), які мають спільне значення 'край дороги'. Розглядаючи етимологічний аспект терміна *обóчина*, С.О. Вербич членує його на *о-бок(бік)-ина*, зіставляючи зі спорідненими слов'янськими утвореннями, рос. діал. *обóчина* 'бічна частина чогось', 'стежка біля чогось', пол. *oboczcie* 'узбіччя'; *obocznicа* 'бічна віднога колії', чес. діал. *obočiti* 'обходити боком', *obočnú* 'межовий' і вказує на праформу **obočina* [5: 161]. Це ж значення презентують лексеми *бордюр* (< фр. *bord* 'край, межа' [22: 106] весь ареал; Анк.; МЕ) і фонетичний варіант *бардюр* (смт Смига Дубенський р-н; МЕ) 'межа дороги', *брóвка* (с. Осницьк

Рокитнівський р-н, с. Грозів Острозький р-н; МЕ) 'край дороги', *кюв'ет* (м. Здолбунів Здолбунівський р-н, с. Біла Криниця, смт Клевань Ровенський р-н, смт Демидівка Демидівський р-н, мм. Острог, Рівне; Анк.; МЕ) і фонетичний варіант *кюв'ет* (<фр. *cuvette* 'таз, миска, кювет' [12 III: 172]), засвідчений в смт Демидівка Демидівський р-н (МЕ) у значенні 'продовгуваті рови обабіч дороги'.

Розташування шляхів сполучення відносно інших географічних об'єктів за змістом подекуди синонімічне до словосполучення 'дорога поміж'. За цією ознакою в місцевому мовленні зафіксовано такі терміни: *глибо́ка доро́га* 'дорога між валами' (с. Залав'я Млинівський р-н [1: 168]), *глибо́кий шлях* 'шлях, що йде в поле, нібито вглиб' (с. Кустин Ровенський р-н [9]), *в топо́лях* 'дорога, з обох боків якої ростуть тополі' (с. Сварицевичі Дубровицький р-н [1: 146]), *кустувáта* 'дорога, обабіч якої росте багато кущів' (с. Ниви Золочівські Демидівський р-н [1: 401]), *тернава* 'дорога при кущах терену' (с. Бадівка Острозький р-н [20 IV: 39]), *прогін* 'дорога наскрізь' (с. Бронники Ровенський р-н [20 II: 97]), пор. укр. діал. *прогін* 'дорога для вигону худоби на пасовище' [4: 13], *вглиб* 'шлях, що йде в поле, далеко' (с. Онишківці Дубенський р-н, с. Кустин Ровенський р-н).

'Дорогу, що розділяє поле' репрезентують лексеми *грані́ця* (с. Ставрів Млинівський р-н [1: 191]), *грані́чка* (с. Новосілки Млинівський р-н [1: 191]), пор. також укр. діал. *грані́ця* 'межа між полями' [7: 63]. 'Лісову дорогу' — віддієслівне похідне *про́сіка* (с. Кам'яна Гора Костопільський р-н, с. Сварицевичі Дубровицький р-н, сс. Локниця, Серники Зарічненський р-н, сс. Буща, Зелений Дуб Здолбунівський р-н, с. Верхів Острозький р-н; Анк.; МЕ).

Всього народно-географічний лексикон Рівненської області на позначення шляхів сполучення нараховує більше ста апелятивів. Привертає увагу розмаїття, фонетична варіативність, синонімічність лексем, наприклад, *грунт*, *грунто́вка*, *грунтівка*, *грунто́ва*; *брід*, *бріт*, *брідок*, *брод*, *бро́дик*, *бру́од*, *бри́ед*, *бро́уд*, *прогін*, *вглиб* та ін. Конфіксаційним способом утворені семантично споріднені лексеми від однієї основи, наприклад, *перехі́дка*, *перехо́дка*, *обо́чина*, *узбо́чина*. Поряд із великою, в етимологічному плані, кількістю слов'янських (праслов'янських) термінів (**dorga*, **greblja*, **gatzь* та ін.) у новомовному вжитку фіксується широкий арсенал іншомовних запозичень (нім. *грунт*, *брук*; фр. *алея*, *шо́се*, *бордю́р*). У народному лексиконі використовується велика кількість полісемантичних метафоричних утворень, які відносяться до іншого понятійного поля: *ві́лка*, *крюк*, *петля*, *кільце́* тощо.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

Анк. — анкета для збирання матеріалу до «Словника географічних термінів Ровенщини»;

МЕ — матеріали експедицій, проведених автором протягом 2006-2007 рр.;

м. — місто;

мн. — множина;

мм. — міста;
с. — село;
смт — селище міського типу;
сс. — села.

1. *Аркушин Г.Л.* Словник мікротопонімів і мікрогідронімів північно-західної України та суміжних земель. — Луцьк.; Вежа, 2006. — Т. 1. — (А — К).
2. *Аркушин Г.Л.* Словник західнополіських говірок. — Луцьк.; Вежа, 2000. — Т. 1–2.
3. Атлас української мови. В 3 тт. — К.: Наук. думка, 1988. — Т. 2. (Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі).
4. *Бичко Н.І., Бичко З.М.* Структурно-семантичний аналіз назв дорожніх об'єктів у говорах української мови (назви дороги) // Науково-технічна революція і сучасні процеси розвитку лексики народно-розмовної мови: Тези доповідей Республіканської конференції. — Ужгород, 1989. — С. 13 — 14.
5. *Вербич С.* Етимологічний аспект тематичної групи лексики на позначення географічних понять (на матеріалі українських говорів Карпатського регіону) // Українська термінологія і сучасність: Збірник наукових праць. — К., 2001. — Вип. IV. — С. 159 — 162.
6. *Грінченко Б.* Словарь української мови: У 4 тт. — К.: Наукова думка, 1996 — 1997.
7. *Громко Т.В., Лучик В.В., Поляруш Т.І.* Словник народних географічних термінів Кіровоградщини. — Київ; Кіровоград, РВГІЦ КДПУ, 1999. — 222 с.
8. *Громко Т.В.* Семантичні особливості народної географічної термінології Центральної України (на матеріалі Кіровоградщини). — Кіровоград, РВЦ КДПУ, 2000. — 170 с.
9. Державний архів Рівненської області (фонд Р-2814, опис №1).
10. *Данилюк О.К.* Словник народних географічних термінів Волині: Словник, Луцьк, Надстир'я, 1997. — 103 с.
11. *Данилюк О.К.* Географічна термінологія Волині. Дис. ...канд. філол. наук. — К., 2000. — 222 с.
12. Етимологічний словник української мови. В 7 тт. // Гол. ред. О.С. Мельничук. — К.: Наук. думка, 1982 — 2006.
13. Этимологический словарь славянских языков: Праслав. лекс. фонд / Под ред. О.Н. Трубачева. — М., Наука, 1980. — Вып. 7. — 224 с.
14. *Добровольский В.Н.* Смоленский областной словарь. — Смоленск, 1914. — 1016 с.
15. *Карпенко О.П.* Гідронімікон Центрального Полісся. — К.: Кий, 2003. — 317 с.
16. *Козлова Р.М.* Славянские континуанты и. -е. *(s)kel- сгнуть, сгибать; крутить' (Образования с b-детерминативом) // Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej. — Warszawa, 1990. — Т. XXVII. — S. 127 — 140.
17. *Малько Р.Н.* Названия рельефа в чешском и словацком языках. Автореф. дис. ...канд. филол. наук. — Минск, 1970. — 17 с.
18. *Марусенко Т.А.* Матеріали к словарю украинских географических апеллятивов (названия рельефов) // Полесье: Лингвистика. Археология. Топонимика. — М., Наука, 1968. — С. 206 — 255.
19. *Ожегов С.И.* Словарь русского языка. — М., Русский язык, 1984. — 920 с.
20. *Пура Я.О.* Край наш у назвах. — Рівне, 1994., — Ч. 2. — 215 с. — Перспектива, 2002. — Ч. 4. — 279 с.
21. *Пура Я.О.* Походження назв територіальних мікрооб'єктів Рівненщини. — Рівне, 1990. — Т.1. — (А — З). — 206 с.
22. Словник іншомовних слів // За ред. О.С. Мельничука. — К., Голов. ред. УРЕ, 1977. — 775 с.
23. *Смаль О.Л.* Мікротопоніми лівобережжя Києва (матеріали до «Історико-етимологічного словника топонімії Києва») // Linguistica slavica: Ювілейний збірник на пошану Грини Михайлівни Желсзняк. — К., Кий, 2002. — С. 154 — 164.
24. Сучасний тлумачний словник української мови // За ред. В.В. Дубічинського. — Харків, «Школа», 2007. — 832 с.
25. Словник української мови: В 11 тт. — К.: Наукова думка, 1970 — 1980.

26. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4 тт. — М., Прогресс, 1964 — 1973.
27. Черепанова Е.А. Народная географическая терминология Черниговско-Сумского полесья. — Сумы, 1984. — 274 с.
28. Шульгач В.П. Словник географічних термінів Західного Полісся // Ономастика України та етногенез східних слов'ян. — К., 1998. — С. 215 — 226.
29. Шульгач В.П. Гелонімний ландшафт західноукраїнського Полісся // Ономастика України та етногенез східних слов'ян. — К., 1998. — С. 106 — 132.
30. Шульгач В.П. Праслов'янський гідронімний фонд (фрагмент реконструкції). — К., Українська книга, 1998. — 368 с.
31. Яшкін І.Я. Беларускія геаграфічныя назвы: Тапаграфія. Гідралогія. — Мінск, Навука і тэхніка, 1971. — 255 с.

Svitlana Antoniuk

FOLK NAMES OF THE WAYS OF COMMUNICATION IN RIVNE REGION

The article is devoted to the analysis of the folk names to denote the ways of communication in the Rivne Region.

On the basis of the collected material the terms of the investigated territory are described according to the size, kind of the cover, the form, the quality the functional purpose the placing according to other geographical objects.

Keywords: folk geographical term, lexema, nomen, sema, a semantic line.

Відомі постаті про мову

Бажання малоросів підтримати своє рідне наріччя дуже природно має такі мотиви: 1) вроджену людині прихильність до своєї мови; 2) обширність простору, населеного малоросами, і чисельність населення, що разом з Галичиною і Угорщиною та Люблінською губернією Царства Польського становить більше шістнадцяти мільйонів. Тільки на цих підставах здається неприродним і несправедливим знищити мову цього чисельного слов'янського племені. Безсумнівні достоїнства цієї мови і народної літератури відчувають самі малоруси і визнають інші. Без сумніву, мова малоруська — найблагозвучніше й наймузикальніше наріччя з усіх слов'янських. Це визнав між іншим Боденштедт, що видав чудові переклади малоруської поезії німецькою мовою [...] При цій співучості малоруської мови народ цей створив розкішну різноманітну народну поезію, що зберігає високий ступінь історичності, Малоруси свідомі цього і дорожать своїм народним надбанням. Народна поезія злилася з мовою. Таким чином, поважати й любити народну поезію і дорожити нею означає разом з тим поважати і любити мову і дорожити нею, У людей просякнутих цією поезією народилося природне бажання самим продовжити почате народом і розвивати поетичні народні елементи поезії в тій чи іншій формі [...] Без сумніву, якби у малоруського народу не було такого запасу пісень, дум і поетичних, вироблених особливим історичним життям переказів та поетичних прийомів життя, лише прихильність до місця народження не в силах була б зробити такого явища.

Костомаров М.І.